

ЗОБРАЖЕННЯ КЛИНКОВОЇ ЗБРОЇ НА СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ КЕРАМІЦІ ТАВРИКИ

Катерина Валентирова

Edged Weapon Images On The Medieval Pottery From Taurida

Kateryna Valentyrova

The research of the edged weapons requires an involvement of different types of sources. The visual ones are among the most informative. Images depicting medieval edged weapon could be found on different objects, in particular, on pottery. Most of such engravings are schematic; that is why an informative value of such sources is rather modest. Nevertheless, engravings on pottery depicting edged weapons may attract scholar's attention. Images on medieval pottery from Taurida (Crimea peninsula) are especially interesting in this context. In the article the author analyses 17 artifacts decorated with images of edged weapons that were found in Crimea. In each case an image of weapon was part of a larger composition depicting a warrior. Scholars tend to interpret such figures as saint warriors or epic heroes. Local life contexts as well as the general historical situation in Europe during the 12-13th centuries shaped favorable conditions for increasing popularity of the military themes in fine arts. The swords, sabres and items that cannot be reliably interpreted are depicted on the artifacts that are dealt with. The author reveals a specific type of weaponry which have no analogies among the medieval archaeological materials by now. The upper date of exploitation of most of the artifacts can be clearly identified as far as the artifacts were found in the cultural layer which corresponds with destruction of Chersonesus in the 13th century. The artists used to engrave weapons schematically, however sometimes the one can be sure what kind of weapon an artist tried to depict. Comparison of the images on pottery with the archaeological findings allows us to judge on specific military traditions of both the Bizantine Empire and the Northern Black Sea region during the 11-12 centuries. The findings of the 13th century weapons in the Crimean peninsula are rather scarce, so the visual sources are very important for studying of the local edged weapon. Such sources are interesting in the broad context of studying of the medieval culture of Mediterranean and Black Sea regions as well.

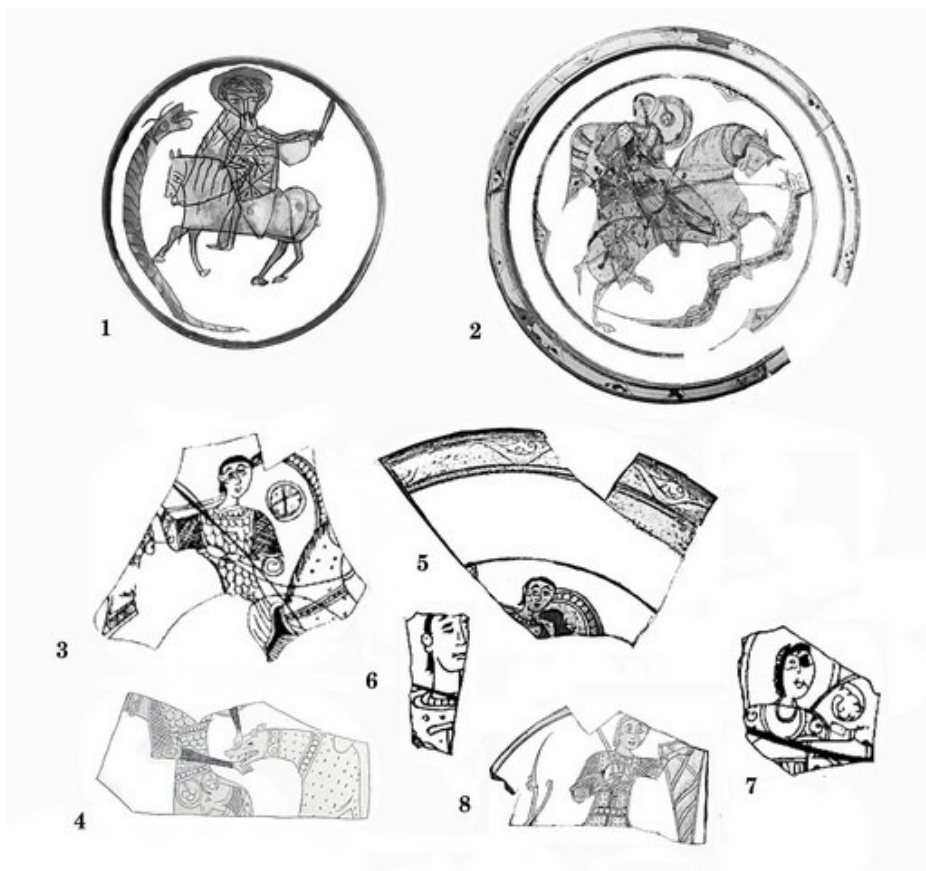
Keywords: *edged weapons, Middle Ages, Northern Black Sea region, pottery, visual sources.*

Аналіз візуальних джерел є важливою та необхідною складовою дослідження клинкової зброї. Зміст та характер зображення в середньовічній традиції, згідно з пануючою думкою, часто обумовлений системою ідей та символів. До сьогодні лишається питанням для дискусій зв'язок цієї гіпотези з припущенням щодо виключно просвітницького та пропагандивного характеру візуального в Середньовіччі. Тим не менш, очевидним є те, що навіть малюнок для якого напевно можна говорити тільки про декоративний характер, потенційно міг мати певне символічне навантаження. Середньовічні зображення клинкової зброї, як правило, є частиною більш широкої за змістом композиції. Найчастіше зброя, в тому числі і клинкова, представлена в контексті конкретного персонажа, що використовує її/володіє нею. Це дає широке поле для інтерпретацій та роздумів не тільки відносно еволюції зброї, як предмету матеріальної культури, а й щодо уявлень середньовічної людини про неї, її місця в минулому повсякденні. Відсутність прямої перспективи, портретності, пейзажу та інших елементів, що стали визначальними для живопису протягом XIV-XV сторіччя, інколи

стає підставою для визначення середньовічних зображень як нереалістичних. Не відкидаючи ідею про характерну схематичність виконання, варто зауважити, що елементи середньовічних малюнків нерідко вирізняються точністю та детальністю. Це явище середньовічного примітивного реалізму є надзвичайно важливим в зброєзнавчому контексті.

Для часів, коли панувало ремісниче виробництво, як відомо, одним з ключових моментів в аналізі та інтерпретації зображень є питання авторства. Навіть в тих випадках, коли встановити його не вдається, особливості “руки майстра” обов’язково приймаються до уваги. Так, коли мова йде про зображення зброї, обізнаність в питанні (та джерела цієї обізнаності), зацікавленість в точності передачі, індивідуальний стиль, наслідування певної школи художником суттєво визначає його інформативність. Зображення на керамічних виробах, окрім всього вище зазначеного, регламентовані матеріалами та техніками, яким працював майстер.

XI-XIII сторіччя — час, коли основним методом вирішення питань було збройне протистояння. Численні військові конфлікти різного масштабу на території тогочасної християнської Європи породжувались багатьма чинниками, провести межу між якими, як правило, важко. Активізація сельджуків на східних кордонах візантійської імперії у 60-70-ті роки XI ст стала поштовхом до початку епохи Хрестових походів. Навіть якщо говорити виключно про військово-політичний аспект цього явища, очевидним є те, що воно змінило динаміку розвитку подій не тільки в Палестині та на Близькому Сході, але і в Європі. Переосмислена ідея Священної війни надала свіжого забарвлення боротьбі з неканонічними християнськими вченнями (апогеєм яких для цього періоду можна вважати Альбігойські

Іл.1 Клинкова зброя на зображеннях кінних воїнів

війни 1209 — 1229 pp) та завершальному етапу християнізації Європи вогнем та мечем, що втілювався в експансії феодалів Священної Римської імперії, а пізніше Тевтонського ордену, на землі Східної та Північної Європи. Поряд з протистоянням мусульманському тиску, загострюється конфронтація між християнами західного та східного обряду. Завоювання хрестоносцями Константинополя у 1204 році та тимчасовий розпад імперії не тільки пришвидшив її остаточне падіння, але й відкрив нову сторінку культурного взаємообміну між латинською та візантійською традиціями. Ці та інші масштабні та довготривалі явища відбувались на фоні звичних, відносно локальних протистоянь за ресурсну базу та сфери впливу. Численні внутрішні та міждинастичні конфлікти, сутички між різними формами влади, боротьба за ринки збуту речей та ідей — все це реалізовувалося шляхом збройних протистоянь. Таврика лишалася місцем зустрічі культур та інтересів. На фоні розвитку місцевих князівств та традиційної присутності Візантійської імперії, починаючи з XII сторіччя в регіоні з'являються та починають конкурувати між собою торговельні факторії італійських міст-держав. З XIII ст. Крим потрапив в орбіту подій, пов'язаних з ординською експансією. Місцеві реалії у поєднанні з впливом загальноєвропейських тенденцій створювали сприятливий ґрунт для поширення військової тематики в мистецтві.

Середньовічна художня кераміка — археологічне джерело, що має надзвичайний інформаційний потенціал в контексті дослідження культурної, політичної, економічної історії Таврики. На середньовічній художній кераміці Таврики XI-XIII ст. зустрічаються різні сюжети. Зброя в даному випадку є елементом, що присутній в сюжетних композиціях, пов'язаних з воїнами. Серед них можна виділити “портретні” малюнки персонажів, як правило, в оточенні орнаменту та символічних елементів та сцени протистояння з тваринами, реальними чи фантастичними (найчастіше це лев та змії/дракон). Воїни представлені в обладунку, з різними видами особистої наступальної (меч, шабля, кинджал, спис) та захисної (щит) зброї. Увагу дослідників, в першу чергу, привертала деталі зображень обладунків та щитів, тоді як клинкова зброя викликала менший інтерес. Тим не менш, не дивлячись на те, що на кераміці вона малювалася достатньо схематично, важливість цього джерела важко переоцінити, зокрема, з огляду на обмежену кількість археологічних знахідок клинків відповідної географічної та культурної приналежності.

В даній статті ми опрацювали 17 предметів, прикрашених зображеннями, на яких присутня клинкова зброя. Більшість з них являють собою великі парадні блюда, прикрашені малюнком в техніці “сграффіто”, виконаним тонкою врізною лінією по білому ангобу під світло-жовтою поливою з підкреслюванням контурів марганцем, інколи — з частковим зняттям ангобу для надання більшої виразності. Ця техніка домінувала з XI по XII сторіччя. А.Л. Якобсон відносив подібні сосуди до групи 1 і датував їх XI-XII ст. (Якобсон 1979, с. 121). На думку А.Н. Мигу, час побутування предметів даного типу, визначеного автором як клас II Zeuxipus Ware, припадав на XII — першу половину XIII ст. Папанікола-Бакіртис датує ці сосуди XII, рубежем XII-XIII ст. (Papanikola-Bakirtis 1999, с. 19-20). Всі артефакти, окрім одного, що походить з Судака, знайдені на території середньовічного Херсонесу. Ці знахідки походять з шарів руйнування портового (розкопки А.С. Романчук, В.Н. Даниленко), північного (розкопки С.Г. Ригова) та південного (розкопки Л. Седікової) районів міста. Автори розкопок датують ці шари 20-ми роками XIII ст (Рабинович, Седікова, Хеннеберг 2009, с. 243) та початком третьої чверті XIII ст. (Ригов 2001, с. 310, Голофаст, Ригов 2003, с. 224). Питання про центри виробництва даних посудів є дискусійним. Мала місце гіпотеза щодо їх місцевого походження. Аргументом на її користь є численність, в порівнянні з іноземними територіями, знахідок. Тим не менш, цей факт, можна пояснити тим, що більшість з них було знайдено в Херсонесі, в шарі руйнувань, що могло забезпечити збереження цілих форм (Паршина 2015, с. 23, Сазанов 2005, с. 201). Станом на сьогодні відсутні будь-які знахідки, що підтверджували

б існування в XII- XIII ст на території Таврики майстерень з виробництва посуду типу Zeuxipus Ware. Про обіг посуду в регіоні Середземномор'я — Причорномор'я можна говорити виключно на рівні гіпотез. В письмових джерелах згадуються кілька центрів, де виготовлялися подібні предмети - Константинопіль, Нікею, Пергам, Коринф. Деякі дослідники відносять їх переважно до столичної школи (Якобсон А.Л., Залесская В.М., Раранікола-Вакіртис). В Північне Причорномор'я вони могли потрапляти завдяки морській торгівлі. На користь цього свідчать дослідження затонулих кораблів біля узбережжя сучасних Греції та Туреччини (Залесська 2011, с. 17). На пам'ятках було виявлено велику кількість подібних посудів, які, вочевидь, перевозилися з метою продажу. Для акваторії Криму яскравим прикладом є кораблетроща з Нового Світу (розкопки Зеленка С.М.) (Зеленко 2008, с. 156-168).

Клинкова зброя здебільшого зустрічається на зображеннях піших воїнів. Це є зрозумілим. Хоча, як стверджують фахівці, в багатьох випадках мова може йти про кавалеристів, зображених не на коні, ситуативний вибір зброї автором є передбачуваним. Серед опрацьованих зображень нам вдалося знайти тільки одного вершника, озброєного клинком (Іл.1.1). Він намальований на чаші, знайдений в шарі руйнування Північного району XIII ст. На внутрішній частині посуду представлена сцена бою кінного воїна зі змієм. Герой сюжету — на коні, орієнтований вліво. Навколо голови — німб, що в цьому випадку чітко вказує на святого. Культ святих воїнів почав формуватися з утвердженням християнства в якості офіційної релігії Римської імперії у IV ст (Grotowski 2010, 74) і остаточно склався у X ст. Історичні реалії вплинули на характер християнської міфології як східної, так і західної традиції. В візантійській культурі не набула поширення ідея “священної війни” мусульманського зразка. Для християнського світу, як східного, так і західного, протягом усього Середньовіччя був характерним дуалізм у ставленні до війни. З одного боку, за логікою християнського віровчення — вона — по суті, явище, яке вимагало порушення заповідей — вважалась злом і справою, противною Богові. З іншого боку, як одноголосно стверджують дослідники, неможливість уникнути численних військових протистоянь, примушувало змінювати ставлення до них. Варто зауважити, що це твердження є справедливим, якщо ми говоримо про “офіційну” (закарбовану в письмових джерелах) позицію Церкви та влади. Коли мова йде про суспільну думку, проблема виглядає дещо складнішою. Основна язичницька база візантійської культурної моделі — пізня античність. У випадку з західноєвропейськими державами це — кельтська та германська, тобто варварська, культура. Різниця між даними традиціями в розумінні війни очевидна. Не дивлячись на це, візантійське суспільство було достатньо мілітаризованим. Посилення ролі військового елементу в суспільстві сприяло популяризації його святих заступників. Окрім того, сам факт підвищення престижності мілітарності вплинув на трансформацію образів мучеників (Степаненко 2000, с. 107-108). Цей процес не був одномоментним і став віддзеркаленням тих культурних змін, що спіткали візантійський світ. Одним з найбільш популярних святих воїнів Середньовіччя був Георгій. На XII-XIII ст. його зображали по-різному (Даркевич 1975, с.145-150, Рижов 2003, с. 64). Одиначні знахідки зображень святих воїнів вершників на артефактах зустрічаються вже у IV в матеріалах, що походять з Палестини. У VI ст їхня кількість значно збільшується (Grotowski 2010, 75, 121). Тим не менш, масового поширення на теренах імперії вони набувають саме протягом IX-X ст (Романчук 2005, с. 106). Зображення святих воїнів на коні пов'язують з пізньоантичною традицією зображення триумфаторів. Загалом, в іконографії кінний Св. Георгій представлений менше ніж піший. Коли мова йде про кераміку Таврики цю тенденцію прослідкувати важко. Часто, навіть за наявності ряду характерних ознак, однозначно визначити персонажа як Св. Георгія неможливо. Змієборцями, наприклад, в меншій мірі, але зображались також і інші святі,

зокрема, Феодор Стратилат. На думку фахівців, на чаші з Херсонесу може бути зображений саме він, оскільки характерною рисою обличчя вершника є вуса, не притаманні Св. Георгію (Белов 1941, с.216, Іл.31, Якобсон 1950, с.207, табл. XXX). Воїн озброєний мечем. Перехрестя пряме. Навершшя круглої форми. Клинок зображений коротким, таким, що за формою нагадує фальшіон.

Іл.2 Шаблі на зображеннях піших воїнів

Зображення піших святих воїнів, яких асоціюють з Георгієм, також представлені на кераміці Херсонесу. Так, фрагментоване блюдо з Північного кварталу прикрашене зображенням воїна, що стоїть прямо (Романчук 2002, с. 341, Іл.4.1). Новколо його голови — німб. В лівій руці він тримає круглий щит. Частина предмету відсутня, відтак праву руку можна побачити лише частково. Судячи з аналогій, в ній він також має зброю, проте, сказати, яку саме, важко. На схожому за композицією блюді з Північний району, квартал ХА, зображений воїн, злегка розвернутий вліво (Іл.2.1). Пози його статична. В лівій його руці — великий, видовжений щит мигдалевидної (трикутної?) форми. В правій — з високою долею вірогідності — шабля. Оскільки частина предмету, на якій був намальований клинок, майже відсутня, подібне можна стверджувати, спираючись на характерне перехрестя, вигнуте в сторону руків'я, та кут, що ми спостерігаємо між руків'ям та клинком (фрагмент з яким зберігся).

Зображенням воїна, що б'ється з левом, прикрашена внутрішня частина блюда, знайденого у 1955 році в шарі руйнувань XIII ст (Іл.3.1). Північного району Херсонеса. Звір стоїть на задніх лапах. Вочевидь, перед нами фінальна сцена бою, оскільки герой сюжету вже завдав удару своєму супротивнику. В обох руках воїн тримає клинкову зброю. Характерна форма леза дозволяє припустити, що в правій руці герой має шаблю. Гарда вигнута в бік від клинка. Зброя видається достатньо масивною. Цікавим є те, що жолоб (?) зображений хвилеподібною, а не традиційно прямою лінією. Предмет, який воїн тримає в лівій руці, в літературі визначають як кинджал чи, інколи, ігнорують його наявність (Спадщина візантійського Херсонесу 2011, с. 641). Тим не менш, є підстави висловити сумніви щодо цього твердження. Клинок, хай невдало прописаний, продовжується за лапою звіра і переходить в його шию, куди герой сюжету власне вражає тварину. Відтак, предмет однозначно є довгою зброєю. Форма леза вкрай специфічна — скошена від середини з одного боку до вістря. На думку дослідників, воїном на малюнку може бути Дегиніс Акрид — персонаж епічного циклу, який почав складатися у X-XI ст. і пережив кілька редакцій. Дегиніс - узагальнюючий образ воїна-захисника, поява якого стала черговим наслідком рефлексії на напружену військову ситуацію, що мала місце в цей час, був вкрай популярним на прикордонні візантійської ойкумени протягом X-XIV ст. Деякі дослідники вбачають в цьому персонажі продовження розвитку давньогрецької міфологічної лінії, присвяченої Гераклу. Приймаючи до уваги існування в середньовічній візантійській культурі традиції звернення до античних сюжетів та використання їх в актуальних на той час контекстах, з цим припущенням доречно погодитись (Grotowski 2010, 92). Для візантійської літератури XIII ст. характерною є певна дифузія античних та середньовічних сюжетів. Яскравий приклад — "Ахіллеада" - на

Іл. 3. Зображення, пов'язані з епічним циклом, присвяченим Дегінісу Акриду

зміст якої, на думку дослідників вплинув у тому числі епос про Акрида (Культура Византиї вторая половина VII — XII в 1986, с. 331 — 332). Ваги цьому припущенню додає той факт, що Херсонес, як відомо, був заснований вихідцями з Гераклеї Понтійської, в якій культ Геракла підтримувався дуже активно. Цикл зображень, присвячених Дегінісу Акриду, орієнтований на сюжетну лінію епосу. В різних регіонах Візантійської імперії знаходять сосуди з малюнками сцен його весілля, боротьби з левом чи змієм, портретними зображеннями тощо (Даркевич 1975, с. 251 — 255, Іл.3.4-6). Цікавим є те, що в ході розкопок 1978 року в Портовому районі Херсонесу було знайдено блюдо з зображенням лева та змія, виконання яких стилістично є дуже близьким до малюнку з досліджуваного нами сосуда (Іл.3.2). Лев'яче хутро промальоване так само, як елементи обладунку, що захищає воїна. Подібність можна побачити в рисах обличчя героя та морди тварини. Окрім того обидва вироби прикрашені ідентичними бурдюрами. Це дає підстави припустити, що вироби об'єднані сюжетом і першопочатково могли належати до одного сервізу чи, принаймні, були виготовлені в одній майстерні (цілком можливо, розписані одним майстром). Цікавим в цьому контексті є блюдо з зображенням лева, що походить з шару середньовічної забудови античного театру (розкопки О.О. Паршиної, Іл.3.3). На думку автора розкопу, лев на малюнку має ошийник, що відсилає нас до сюжету епоса про Дегініса Акрида (висловлюємо щире подяку О.О. Паршиній за надані матеріали).

Образ Дегініса Акрида був сильно переплетений з образом Св. Георгія, який вважався його покровителем у XIII ст. Це ускладнює ідентифікацію персонажів на зображеннях. Основним маркером відмінності в даному випадку є наявність чи відсутність німбу (Даниленко 1991, с. 52). Так, на блюді, що походить з того самого шару Портового району (розкопки 1964 року), бачимо вершника зі списом та щитом, який вражає змія (Іл.1.2). З першого погляду, персонаж наstownує на думки про святого, проте німбу в нього немає. На користь того, що автор мав на увазі Дегініса свідчать також інші уламки розписаної кераміки, знайдені в Херсонесі. На них можна побачити тільки фрагменти малюнків, але за стилем вони близькі до вищезгаданого вершника (Іл.1.3-7). На одному з уламків — сцена боротьби з левом (Іл.1.4) - герой розриває пащу звіра (Даркевич 1975, с. 152 — 153). На збереженій частині сосуду від воїна можна побачити тільки руки, але обладунок, який їх захищає, промальований абсолютно аналогічно до того, в який "одягнений" вершник (Іл.1.3). З Судака (розкопки І.А. Баранова) походить фрагмент сосуду на якому ми бачимо верхню частину зображення воїна, риси обличчя та щит якого такі самі, як і на знахідці з Херсонесу (Іл.1.5). На основі згаданих вище знахідок можна говорити про принаймні два варіанти зображення персонажа, що зустрічаються на кераміці, знайдений в Тавриці. В першому випадку він має довге курчаве волосся, округле обличчя та великі очі (Іл.3), в другому — волосся темне та пряме, риси обличчя — прямі та видовжені (Іл.1.2). Стиль впізнається чітко, хоча важко сказати точно, що об'єднує ці знахідки — образ персонажа чи виключно рука майстра. Перший з вищезгаданих образів, на відміну від другого, широко представлений серед знахідок з-поза території Таврики, зокрема на знахідках з Корінфу (Morgan 1942, p. 333, Rapanikola-Bakirtis, Coureas 2014, p. 166), Фів (Livanos 2011, p. 128), Афіської агори (Frantz 1941, p.10). На них представлені різні епізоди з відповідної поеми, відтак герой впізнається легко. Це може свідчити про те, що на XIII ст. в Середземноморському регіоні існував певний відносно сталий стандарт зображення Дегініса Акрида. В такому випадку, ідентифікація персонажа на Іл.1.2-7 може бути іншою.

Окрім згаданого вище зображення Дегініса Акрида, шаблі (вигнуті клинки), зустрічаються ще на трьох сосудах. Тарілка, що походить з шару руйнування приміщення 28, прикрашена воїном, розвернутим вліво з трикутним щитом в лівій руці та злегка вигнутим клинком в правій (Іл.2.2). Цікаву морфологію має руків'я предмету. Нижнє та верхнє

перехрестя паралельні. Верхнє пряме, нижнє має дещо спотворену форму. Кругле навершшя віддалене від верхньої гарди. Воїн в оточенні двох звірів (?) представлений на блюді, знайденому на території садиби 8 (Іл.2.3). Він розвернутий вправо. В правій руці тримає зброю з вигнутим, нерівно промальованим клинком. Воїн з шаблею в правій руці та птахом на лівому плечі зображений на фрагменті іншого сосуду з пам'ятки (Іл.2.4). На блюді, що походить з Північного району Херсонеса, квартал А-Х (шар руйнувань 13 сторіччя), піший воїн, розвернутий вліво (Іл.2.5). Він тримає мигдалеподібний щит (в правій руці) та шаблю (в лівій). Клинок шаблі має характерний вигин, наявність якого дозволяє стверджувати, що це не меч. Руків'я промальовано погано. Не можна оминати увагою той факт, що наступальна зброя персонажа знаходиться в лівій руці. В середньовічній символічній системі, як відомо, ліворукість вважалась негативною ознакою. Як зазначає Мішель Пастуро в своїй праці "Символічна історія європейського Середньовіччя", в середньовічній християнській культурі ліва рука — рука ворогів Христових. Шульгами зображали диявола та Іуду, також цей "недолік" міг вказувати на особу нехристиянського віросповідання (Пастуро 2012). В нашому випадку навряд чи мова йде про щось подібне, оскільки персонаж-трикстер не міг бути центральним домінуючим елементом зображення. С.Г. Рижов припустив, що ліворукістю автор прагнув натякнути на конкретну особу (Рижов 2005, с. 64).

Іл.4 Мечі та неідентифіковані предмети на зображеннях піших воїнів

Ліву руку, що тримає меч, також можна побачити, на фрагменті наступного блюда, що походить з кварталу XXVIII городища (Іл.4.1). Навершшя дископодібне. Перехрестя має хвилеподібний форму. Більшу частину предмету втрачено, відтак клинок ми бачимо тільки частково. Він зображений двома паралельними лініями. Даний воїн був озброєний прямим мечем, як і герої сюжетів наступних кількох зображень. Пішого воїна з прямим мечем, спрямованого вправо, зображено на внутрішній частині полив'яної миски, знайденої в Судаку (Іл.4.2). Голова, вочевидь, захищена шоломом. Оскільки верхня частина предмету втрачена, таке припущення можна зробити виключно на основі наявності елементів, схожих на нащічники. Зовнішній вигляд персонажа вирізняє довга вузька борода. В правій руці він тримає меч, в лівій — піхви від нього. Клинок меча, як зазначалось, прямий, плавно звужується до вістря. Перехрестя слабо промальовано, але помітно, що

автор бачив його вузьким та прямим. Навершшя дископодібне. Меч суттєво поступається за розмірами піхвам. Частину зображення втрачено, інформація ж, яка є доступною для нас, не дає підстав для припущень інших ніж те, що художник просто не надав значення цьому факту. Воїн, який стоїть прямо і тримає круглий щит та меч, зображений на блюді з

Херсонесу, випадково знайденому у 1892 році на березі моря (Іл.4.8). Меч, який він тримає на плечі — масивна зброя з дископодібним навершшям, аналогічним тому, що намальовано на мисці з Судака. Перехрестя — тонке, довге та пряме — намальовано схематично. Клинок представлений у вигляді двох паралельних ліній. Руків'я з круглим навершшям бачимо також на двох храгментах посудів з Херсонесу (Іл.4.3, 4.5). За позою та виконанням елементів одягу Іл. 4.3 дещо нагадує Іл. 4.8.

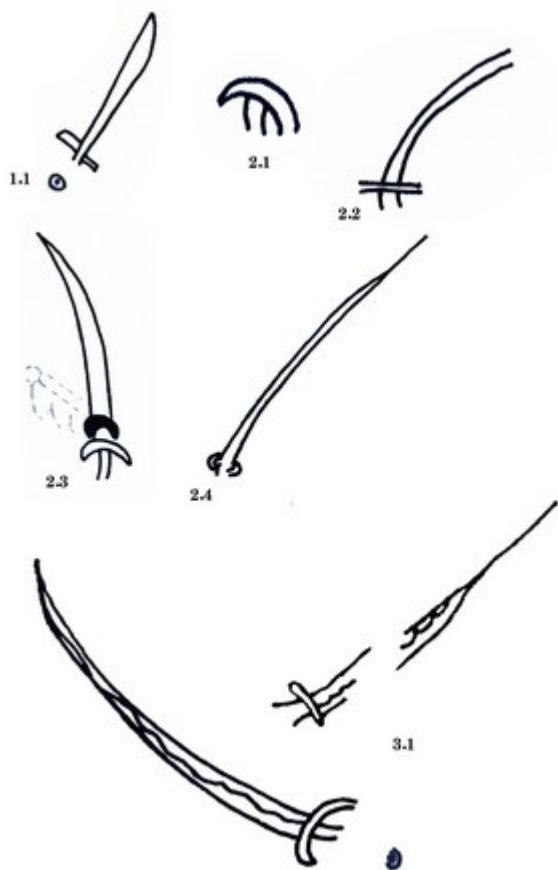

Табл.1 Шаблі з зображень на кераміці XII-XIII ст.

Озброєний воїн, представлений на малюнку, що прикрашає ще одну чашу з тієї ж самої пам'ятки (умови віднайдення невідомі) тримає в правій руці — меч з дископодібним навершшям та прямим коротким перехрестям (Іл.4.4). На його поясі — піхви. Окремий інтерес представляє сам герой сюжету — його обличчя видається не людським, а скоріше тваринячим, що створює ґрунт для додаткових інтерпретацій. Крамаровський М.Г. вважав, що перед нами персонаж, пов'язаний з карнавальною традицією. Проте, цю інтерпретацію було переглянуто, і в зображенні почали вбачати Св. Христофора-кенокефала (Залесская 1991, с.143-149, Крамаровский 2000, с.239-240). На чаші з Херсонесу присутні символічні елементи, які дозволяють напевно стверджувати, що перед нами саме святий, а не перевдягнута людина чи песиголовець — істота, яку світу подарувала античність і пізніше запозичило Середньовіччя (Максимов 1975, с. 20). Кінокефали згадуються у творах Гесіода, Геродота, Плінія Старшого

та інших античних авторів. Локалізація кінокефалів “на краю світу” була традиційною протягом усього часу їхнього існування в культурі. Тим не менш, на XIII ст. відомостей про життя на північ від Таврики було достатньо. Появу тут Св. Христофора можна пов'язати як з античною традицією, так і з певною алюзією до ідеї кордону (в даному випадку візантійських територій), яка для Середньовіччя була співзвучною ідеї про край землі. На християнських пам'ятках зображення Св. Христофора зустрічаються не часто. Окрім зооморфного, побутовав антропоморфний образ цього героя, який був відносно більш поширеним. Найраніше зображення - на маленькій керамічній іконі ранневізантійського часу, що походить з Македонії та датується VI-VII ст. До середньовізантійського періоду відносять Св. Христофора з рукопису Cod. Cosolin 239 (11 ст.). Основний масив малюнків пов'язують з більш пізнім часом (Акопян 2015). В досліджуваний період культ цього святого був більшою мірою розповсюджений на заході християнського світу. Відтак, зображення з Херсонесу можна вважати унікальним. Окрім посуду, про який йде мова, на території Херсонесу зображення Св. Христофора зустрічаються на черепиці XIII ст. місцевого виробництва (Паршина 2015, с. 20-21).

На іншій чаші з Херсонесу, що була знайдена в межах монастирської огорожі на місці давнього акрополя зображенні представлені дві фігури — чоловіча та жіноча (Іл.4.6). Перший тримає в правій руці схематично намальованого меча. Можна розрізнити пряме тонке перехрестя та побачити неприродний хват, яким він тримає руків'я. Персонаж ніби підтримує його знизу, під наверхшя, що видається нелогічним і не зустрічає аналогів на інших зображеннях. Оскільки частина блюда втрачена, і верхню частину предмету ми не бачимо, визначати його як меч однозначно важко. Дослідники припускають, що на зображенні — Св. Дмитрій з пані Евтаксією (11, с.12). В східній частині християнського світу серед зображень святих воїнів по кількості іконографіка Св. Димитрія поступається тільки іконографіці Св. Георгія. Показовим є те, що традиція зображування Димитрія також змінилася у XI ст. До того він представлявся мучеником в пурпурових шатах, що вказувало на його патріціанське походження, але без будь-якої військової амуніції. На стінці блюда, знайденого на території кварталу XX — бачимо ще одного воїна з мечем на плечі, якого, спираючись на аналогії, інтерпретують як Св. Дмитрія (Іл.4.7). Він також дивиться прямо на глядача. Його одяг та волосся (німб?) зображені заокругленими лініями. Перехрестя та наверхшя меча тут промальовані схематично та в незвичний спосіб — у вигляді відповідно трьох та двох вигнутих ліній. Варто зауважити, що зі Св. Дмитрієм асоціюють також описаний вище малюнок 4.8. Фрагмент артефакту з верхньою частиною голови персонажа втрачено, тим не менш, на це вказує стилістика зображення.

Окремо варто згадати блюдо з Північного кварталу Херсонесу, що прикрашене воїном з німбом навколо голови (Іл.4.10). Він рухається вліво (зображення виглядає дуже динамічним). В лівій руці тримає вісімкоподібний (?) щит, в правій — предмет, щодо інтерпретації якого думки дослідників розходяться. Деякі з них (Рижов, Даниленко) вбачають в ньому скіпетр, інші визначають його як меч. На користь першої думки свідчить форма, абсолютно нехарактерна для зображень клинкової зброї — це тонка видовжена річ, контур якої утворюють дві паралельні лінії, замкнуті зверху. У верхній частині (на відстані 1/5 довжини від верхівки) — колоподібний елемент, аналогічно виконаний двома паралельними лініями. Щодо другої версії, логічною вона видається через наявність на зображенні щита, в комплекті з яким найчастіше святі воїни на малюнках мають меч чи спис. Проте, напевно це не відповідає дійсності. Малюнок подібного предмету бачимо на фрагменті іншої знахідки з Херсонесу (Іл.4.9), і це спростовує припущення про випадковість чи неусвідомленість даного художнього рішення.

Підсумовуючи все, викладене вище, клинкову зброю, що зустрічається на обраних нами предметах, можна поділити на наступні групи:

- довга зброя з прямим клинком (мечі);
- довга зброя з вигнутим клинком (умовно - шаблі);
- предмети, інтерпретація яких не може бути однозначною.

Найбільш широко представлена зброя, яку за характерними ознаками доцільно інтерпретувати як меч (8 одиниць). Можливості типологічного визначення є обмеженими через специфіку техніки та стилю виконання малюнків, тим не менш видається реальним зробити деякі висновки. Так на чотирьох зображеннях наверхшя колоподібної форми, з меншим колом, вписаним посередині. Найближчі аналогії в археологічному матеріалі — дископодібні наверхшя типу I, J та K (за Евартом Окшоттом). Схематичність зображення виключає можливість більш точної ідентифікації. Не дивлячись на це, оскільки час побутування всіх трьох типів припадає на 13 сторіччя, даний елемент зображення можна вважати важливим датуючим маркером. В чотирьох випадках гарда пряма, на одному зображенні — хвилеподібна, на одному — вигнута у бік клинка (за припущенням, бо зображення схематичне). Інтерес представляє меч з чаші на Іл.1.1 Його клинок має

специфічну форму — він прямий (що спростовує версію про шаблю), але розширюється до вістря — чим нагадує фальшион. Шаблі зустрічаються на чотирьох малюнках. Це масивна зброя характерної вигнутої форми. Все це відображає реалії візантійської мілітарної традиції XII-XIII ст. В візантійських письмових джерелах того часу зазначається теренах імперії використовувались два різновиди довгої клинкової зброї — *spathion* (прямий обоюдогострий меч) та *paramerion* (вигнутий загострений з одного боку подібний до шаблі з характерним руків'ям). На практиці ці терміни, скоріш за все, об'єднували під собою ряд різних типів клинків. Щодо співвідношення понять та археологічного матеріалу ведеться дискусія (Grotowski 2010, 357-360). Обіг клинкової зброї на теренах імперії за часів Середньовіччя мав

певну специфіку. З одного боку, на законодавчому рівні, її виробництво та розподілення контролювалися державою. Відтак, можуть виникнути думки про певну типологічну уніфікацію клинків, що з'являлися в візантійських майстернях того часу. Археологічних знахідок цих виробів відносно небагато. Так звані мечі візантійського типу здебільшого датуються X-XI ст. За своєю морфологією вони помітно відрізняються від західноєвропейських зразків. З іншого боку, для візантійської армії була характерною велика кількість іноземних найманців, які привносили до неї свої військові традиції та зброю. Окрім того, процес забезпечення та функціонування війська на місцях у XII — XIII часто не вкладався у схеми, окреслені в військових трактатах, написаних до кінця X ст. Так, на зображеннях з Херсонесу та Судака предмети, які можна сприймати як обоюдогострі мечі, за помітними ознаками нагадують типову західноєвропейську зброю. Ця ситуація не є унікальною, оскільки подібні предмети можна побачити також на малюнках, що походять з інших регіонів імперії.

До третьої групи можна віднести три зображення. Перше з них — це Св.

Дмитрій (Іл.4.6). Він тримає в правій руці схематично намальований предмет, який в дослідженнях фігурує як меч. Можна розрізнити пряме тонке перехрестя та побачити хват, яким він тримає руків'я. Святий ніби підтримує його знизу, під наверхшя, що видається нелогічним і не зустрічає аналогів на інших зображеннях. Оскільки частина блюда втрачена, і верхню частину предмету ми не бачимо, визначати його як меч однозначно важко. Розташування руки по відношенню до "руків'я" викликає сумніви у тому. Проблеми з інтерпретацією також виникають щодо предметів на малюнках 4.9 та 4.10. На нашу думку, поряд з думкою про скіперт, можна припустити, що художник мав на увазі булаву. Воїни, озброєні булавою та щитом широко представлені в середньовічній візантійській іконографіці.

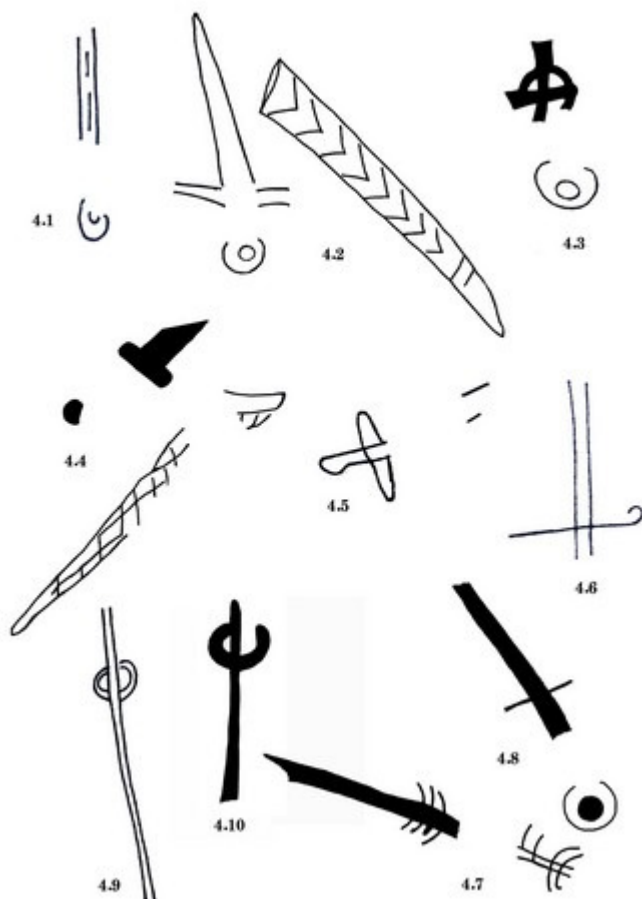

Табл.2 Мечі та неідентифіковані предмети на кераміці XII-XIII ст.

Цілком можливо, відповідні елементи на вищезазначених зображеннях являють собою аналоги даним зображенням, але в більш спрощеній, схематичній формі (D'Amato, 2010, 8-22)

Окремий інтерес викликає мал.3.1 Як зазначалось вище, воїн тримає в лівій руці довгий клинок, яким наносить удар своєму супротивнику — великому звіру, схожому на лева. Форма клинка — прямий по всій довжині, але різко звужується від середини з одного боку — спочатку була пояснена нами неувважністю майстра до цього елемента чи дефектом у зображенні. Тим не менш, майже ідентична форма зброї на близькому за сюжетом зображенні з блюда, яке походить з території Греції, примусило замислитися про те, що елемент був намальований таким чином усвідомлено. Найближча аналогія в археологічному матеріалі, яку вдалося знайти станом на сьогодні — довгий кинджал типу Монте Берноріо, що зустрічається в культурних шарах V-III ст. до н.е, пов'язаних з кельтиберами. Звичайно, зв'язок між предметом, що побутував в античні часи, та малюнком XIII ст. навряд чи можливий. З малою вірогідністю можна припустити, що художник наслідував інше, більш давнє зображення. Але цілком можливо, що він відтворив форму зброї, яка існувала синхронно по відношенню до нього. В обох випадках, на сосудах з Криму та Греції, специфічний предмет намальований в контексті сюжету протистояння Дегініса Акрита з левом. Є вірогідність, що це може вказувати на сферу його використання (полювання).

Таким чином, на опрацьованих зображеннях серед предметів, які напевно можна визначити як клинкову зброю, зустрічаються мечі та шаблі. Окрім того, нам вдалося виділити клинки специфічного типу, синхронні аналоги яких в археологічному матеріалі знайдено не було. Тим не менш, зважаючи на те, що майже ідентичні малюнки присутні на посуді, знайденому на територіях Північного Причорномор'я та материкової Греції, а також що зброя подібної морфології зустрічається серед знахідок античного часу, можна припустити, що вони відображають форму клинка, яка реально існувала в досліджуваній період. Артефакти датуються 12-13 ст. Для більшості з них верхню дату побутування можна визначити достатньо чітко, оскільки вони походять з шару руйнування Херсонесу 13 ст. Відтак, цей матеріал можна вважати інформативним в контексті досліджень зброї Розвинутого Середньовіччя. Не дивлячись на те, що в більшості випадків зброя промальована на зображеннях схематично, в деяких випадках є можливим зробити припущення щодо того, який саме тип намагався зобразити автор. Співставлення малюнків на кераміці з археологічними знахідками ілюструють вплив західної мілітарної традиції на Візантію XI-XIII сторіч, оскільки зразки, що частково піддаються ідентифікації, відповідають західноєвропейським зброярським стандартам. В усіх випадках зброя на полив'яній кераміці зустрічається в контексті зображень воїнів. Зокрема, це святі воїни (Георгій Переможець, Федір Стратилат, Св. Дмитрій) та епічні герої (Дегініс Акрід). Часом визначити, хто саме представлений на малюнку, важко. Ми підтримуємо думку, що згадані нами артефакти імпортувалися в Північне Причорномор'я з інших регіонів Візантійської імперії. Проаналізовані нами сюжети — загально популярні образи святих воїнів та персонажі, яких асоціювали з захистом прикордонних територій — вочевидь, відповідали запитам місцевого населення. З огляду на брак археологічних знахідок зброї 13 сторіччя на території Таврики даний тип джерел, не дивлячись на окреслені вище обмеження, які ми відчуваємо, працюючи з ним, є важливим, при цьому не тільки для зброєзнавчих досліджень, але й в широкому контексті вивчення середньовічної культури Середземноморського та Причорноморського регіонів.

Список джерел і літератури

- АДАСКИНА, С.Б., 1995, Сюжет на блюде из Алустана, *Эрмитажные чтения 1986 — 1994 годов памяти В.Г. Луконина*, 188 — 193
- АКОПЯН З.А., 2015, Образ святого Христофора в раннесредневековой скульптуре Армении, *Византия в контексте мировой культуры*, 119-132
- БАЛУХ В.О., 2006, Візантиністика: курс лекцій. Чернівці: Книги.
- БАНК А.В., БЕССОНОВА А.М., 1977, Искусство Византии в собраниях СССР. Искусство эпохи иконоборчества. Искусство IX — XII веков. Каталог выставки, М.: Советский художник.
- БАННИКОВ А.В., МОРОЗОВ М.А., 2013, Византийская армия (VII — XII вв.). СПб.: Евразия.
- БАРАНОВ И.А., 1984, Отчет об археологических раскопках в Судакской крепости и укреплений на берегу Кутлакской бухты близ с. Веселое в 1983 году, *Науковий архив Інститута Археології АН УРСР*
- БАРАНОВ Г.В., 2014, Болгарско-византийское навершие рукояти сабли с территории Северо-восточного Причерноморья, *Материалы по истории и археологии Средневекового Крыма*, 6, 84 — 93.
- БАРАНОВ Г.В., 2017, Византийские (средиземноморские) мечи с перекрестьями с муфтой IX-XI вв, *Материалы по истории и археологии Средневекового Крыма*, 9, 84 — 93
- БЕЛОВ Г.Д., 1941, Раскопки в Северной части Херсонеса в 1931-1933 гг, *МИА* 4, 202-267.
- ВЕЙС Г., 2007, Всеобщая история мировой культуры. М: Эксмо.
- Византийский Херсон. Каталог Выставки*, 1991, Москва.: Наука.
- ГОЛОФАСТ Л.А., РЫЖОВ С.Р., 2003, Раскопки квартала X в Северном районе Херсонеса, *МАИЭТ*, Вып. 10, 224
- ДАНИЛЕНКО В.Н., 1991, Из истории прикладного искусства срдневекового Харсонеса, *Византийская таврика*, 46 — 64.
- ДАРКЕВИЧ В.П., 1975, Светское искусство Византии. М.: Искусство.
- ЗАЛЕССКАЯ В.Н., 1990, Изображения человека в керамике Северного Причерноморья XII — XIV веков. Ленинград: Из-во Государственного Эрмитажа.
- ЗАЛЕССКАЯ В.Н., 2011, Памятники византийского прикладного искусства. Византийская керамика IX-XV веков. СПб.: Изд-во Государственного Эрмитажа.
- ЗЕЛЕНКО С.М., 2008, Подводная археология Крыма. К.: Стилос.
- КИСЕЛЕВ В.И., 2002, Армия Византийской империи, *Военно-исторический альманах Новый солдат*, №34.
- КРАМАРОВСКИЙ М.Г., 2000, Византийская и сельджукская керамика сграффито с темой вина и веселья кон. XII — первой пол. XIV в. (по материалам Крыма и Черноморского побережья Болгарии), *Античная древность и средние века*, 31, 234-250.
- ЛАЗАРЕВ В.Н., 1986, История византийской живописи. М.: Искусство.
- ЛИТАВРИН Г.Г., История Византии, 1967, М.: Наука.
- МАКСИМОВ Е.Н., 1975, Образ Христофора Кинокефала, *Древний Восток*, 1, 76 — 89.
- ОКШОТТ Е., 2004, Археология оружия. М.: Центрполиграф.
- ПАРШИНА Е.А., 2015, “Дом священника” на участке античного театра в Херсонесе, *Древняя и средневековая Таврика. Археологический альманах*, 33, 17 — 39
- ПАСТУРО М., 2012, Символическая история Европейского Средневековья. СПб.: Aleksandria.
- РАБИНОВИЦ А., СЕДИКОВА Л.В., ХЕННЕБЕРГ Р., 2009, Повседневная жизнь провинциального города в поздневизантийский период: междисциплинарные исследования в южном районе Херсонеса, *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*, XV, 196 — 274.
- РОМАНЧУК А.И., 1986, Херсонес XII — XIV: историческая топография. Красноярск: изд-во Красноярского университета.

- РОМАНЧУК А.И., 1999, Глазурованная керамика поздневизантийского Херсона: к вопросу о гибели города в XIII или XIV в., *Античная древность и средние века*, 30, 187-202.
- РОМАНЧУК А.И., 2002, Блюда с изображением конных и пеших воинов из раскопок в Херсонесе (сосуды типа «Zeuxippos ware»), *Античная древность и средние века*, 33, 128-138.
- РОМАНЧУК А.И., 2005, Находки глазурованной керамики поздневизантийского времени в Херсонесе: местное производство и импорт, *Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X — XVIII вв.*, Т.2, 93 — 109.
- РЫЖОВ С.Г., 2001, Средневековые жилие кварталы X — XIII вв. В Северном районе Херсонеса, *Материалы по археологии, истории и этнологии Таврии*, Вып. VIII, 290 — 312
- РЫЖОВ С.Г., 2005, Художественная керамика XII — XIII веков из Херсонеса, *Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья X — XVIII вв.*, Т.2, 62 — 69.
- СКАЗКИН С.Д., 1986, Культура Византии вторая половина VII — XII в. М.: Наука.
- СКАЗКИН С.Д., 1991, Культура Византии XIII — первая половина XV в. М.: Наука.
- Спадщина Візантійського Херсонесу, 2011. Севастополь — Остін: Телескоп, Ін-т класическої археології.
- СТЕПАНЕНКО В.П., 2000, Военный аспект культа Богородицы в Византии (IX—XII вв.), *Античная древность и средние века*, Вып. 31, 198-221.
- СТЕПАНЕНКО В.П., 2000, Образ святого Георгия-всадника в Византийской и древнерусской сфрагистике домонгольского периода, *Проблемы истории России*, Вып. 3, 106-117.
- ЯКОБСОН А.А., 1950, Средневековый Херсонес, XII-XIV вв, *МИА* 17.
- ЯКОБСОН А.А., 1979, Керамика и керамическое производство средневековой Таврики. Ленинград: Наука.
- ALEKSIC M., 2007, *Medieval sword*. Belgrad: Dedraplast.
- D'AMATO R., 2010, *The Varangian Guard*. Oxford: Osprey Publishing Ltd.
- D'AMATO R., 2011, The war-mace of Bizantium. The 9th-15th c. A.D. new evidences from the Balcan rform the Collection of the World museum of the man, Florida, *Acta Militaria Medievalia VII*, 7-48.
- D'AMATO R., 2010, The last marines of Bizantium: gasmoloui, izacones and prosalentae. A short history and a proposed econstruction their uniform and equipment. *Jornal of Mediterranean Studies*, Vol.19, 219-248
- FRANTZ M.A., 1941, Akritas and the dragon. *Hesperia*, Volume 10, Issue 1, 9-13
- GROTOWSKI P., 2010, Arms and Armour of the Warrior Saints: Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843–1261). Netherlands: Brill.
- LIVANOS C., 2011, A Case Study in Byzantine Dragon-Slaying: Digenes and the Serpent, *Oral Tradition*, Vol. 26:1.
- MEGAW A.H.S., 1989, Zeuxippos Warre, *Bizantine*, 259-266.
- MORGAN C.H., 1942, Cotinth XI: The Bizantine pottery. Cambrige: Harvard University press.
- PAPANIKOLA-BAKIRTIS, D., 1993, Cypriot Medieval Glazed Pottery: Answers and Questions, *Twenty-Fifth Jubilee Spring Symposium of Byzantine Studies*, 115-130.
- PAPANIKOLA-BAKIRTIS, D., 1998, Serres Ware, *Materials Analysis of Byzantine Pottery*, 135-143.
- PAPANIKOLA-BAKIRTIS, D., 1999, Bizantina glased ceramics. The art of sgraffito. Athens, 1999.
- PAPANIKOLA-BAKIRTIS, D., Coureas N., 2014, Kiprioth Medieval ceramics. Reconsidiration and new perspectives, Niocosia: Livadiotis LTD.
- ZALESSKAYA V.M., La ceramigue byzantine de Chersonese du XII-XIII siecles, *BCH*, Supl.XVIII, pp. 142-149.

References

- ADASKYNA, S.B., 1995, Syuzhet na blyude iz Alustona [Image on the dish from Aluston], *Ermytazhnye chtenya 1986 — 1994 godov pamyaty V.G. Lukonyina*, 188 — 193
- AKOPYAN, Z.A., 2015, Obraz svyatogo Xrystofora v rannesrednevekovoj skulpture Armenii [Image of Saint Christofor in Early Medieval sculpture of Armenia], *Vyzantya v kontekste myrovoj kuluri*, 119-132
- BALUX, V.O., 2006, *Vizantyistyka: kurs lekcij [Byzantine study: handbook]*. Chernivci: Knigy.
- BANK, A.V., BESSONOVA, A.M., 1977, *Iskustvo Vyzantii v sobranyax SSSR [Bizantina Art in Soviet Union's collections]*. Iskustvo v epoxy ikonoborchestva. Iskustvo IX — XII vekov. Katalog vystavky, M.: Sovetskiy hudozhnyk.
- BANNYKOV, A.V., Morozov M.A., 2013, *Vyzantijskaya armiya (VII — XII vv.) [Byzantine army (7-12 cc)]*. SpB.: Evrazya.
- BARANOV, Y.A., 1984, Otchet ob arheologicheskikh raskopkakh v Sudakской kreposty ukreplenyj na beregu Kutlaskoj buhty bliz s. Veseloe v 1983 godui [Report on archaeological excavation of fortification in Sudak and on the bich of Kutkatska bay near Veseloe settlement in 1983], *Naukovyi arhyv Instituta Arheologii AN USSR*
- BARANOV, G.V., 2014, Bolgarsko-vyzantijskoe navershye rukoyati sabli s teritorii Severo-vostochnogo Prichernomorya [Bolgarian-Bizantine sabre` pommel from the territory of Northeastern Black Sea region], *Materyaly po istorii arheologii Srednevekovogo Kryma*, 6, 84 — 93.
- BARANOV, G.V., 2017, Vyzantijskie (sredyzemnomorskie) mechi s perekrestyami s muftoj IX-XI vv [Byzantine swords with crossgard with muff 9-11 cc], *Materyaly po istorii arheologii Srednevekovogo Kryma*, 9, 84 — 93
- BELOV, G.D., 1941, Raskopky v Severnoj chasti Hersonesa v 1931-1933 gg [Excavation of northern part of Chersones in 1931-1933], *MIA* 4, 202-267.
- VEJS, G., 2007, *Vseobshhaya istoriya myrovoj kultury [General history of world culture]*. M: Eksmo. *Vyzantijskij Herson. Katalog Vystavki [Byzantine Chersone. Exhibition catalog]*, 1991, Moskva.: Nauka.
- GOLOFAST, L.A., RYZHOV S.R., 2003, Raskopki kvartala X v Severnom rajone Hersonesa [Excavation of the zone X in the Northern part of Chersones], *MAYET, Vyp. 10*, 224
- DANYLENKO, V.N., 1991, Iz istorii prykladnogo iskusstva srkdnevekovogo Hersonesa [From the history of medieval applied art in Chersones], *Vyzantijskaya Tavryka*, 46 — 64.
- DARKEVYCH, V.P., 1975, *Svetskoe iskustvo Vyzantii [Secular Byzantine art]*, M.: Iskusstvo.
- ZALESSKAYA, V.N., 1990, *Izobrazheniya cheloveka v keramyke Severnogo Prychernomorya XII — XIV vekov [Images of human on pottery from Northern Black Sea region 12-14 cc]*. Leningrad: Iz-vo Gosudarstvennogo Ermytazha.
- ZALESSKAYA, V.N., 2011, *Pamyatnyki vyzantijskogo prykladnogo iskusstva. Vyzantijskaya keramyka IX-XV vekov [Objects of Bizantine applied art. Bizantine pottery 9-15 cc]*. SPb.: Yzd-vo Gosudarstvennogo Ermytazha.
- ZELENKO, S.M., 2008, *Podvodnaya arheologiya Kryma [Underwater archaeology of Crimea peninsula]*. K.: Stylos.
- KYSELEV, V.Y., 2002, *Armia Vyzantijskoj imperii [Army of Bizantina empire]*, *Voenno-istorycheskiy almanax Novyi soldat*, №34.

- KRAMAROVSKYJ, M.G., 2000, Vyzantyskaya i seldzhukskaya keramyka sgraffyto s temoj vyna i veselya kon. XII — pervoj pol. XIV v. (po materyalam Kryma i Chernomorskogo poberezhya Bolgarii) [Bizantine and seldjuk pottery sgraffito with them of wine and fine end of 12 — begining of 14 cc], *Antychnaya drevnost y Srednye veka*, 31, 234-250.
- LAZAREV, V.N., 1986, *Istorya vyzantyskoj zhyvopysy* [History of Bizantine painting]. M.: Iskustvo.
- LYTAVRYN, G.G., 1967, *Istorya Vyzantii* [History of Bizantine], M.: Nauka.
- MAKSYMOM, E.N., 1975, Obraz Hrystofora Kynokefala [Image of St. Christopher Cinquephalus], *Drevnyj Vostok*, 1, 76 — 89.
- OKSHOTT, E., 2004, *Arheologiya oruzhya* [Archaeology of arms]. M.: Centrpoligraf.
- PARSHYNA, E.A., 2015, “Dom svyashhennyka” na uchastke antychnogo teatra v Hersonese [“Prist`s house” on the terrytory of ancient theater i Chersones], *Drevnyaya y srednevekovaya Tavryka. Arheologicheskyj almanax*, 33, 17 — 39
- PASTURO, M., 2012, *Symvolycheskaya istorya Evropejskogo Srednevekovya* [Symbolyc history of European Medieval Ages]. SpB.: Aleksandria.
- RABYNOVYCH A., SEDYKOVA L.V., XENNEBERG R., 2009, Povsednevnyaya zhyzn provyncyalnogo goroda v pozdnevyzantyskyj peryod: mezhdiscyplynarnye isledovanya v yuzhnom rajone Hersonesa [Everyday life of provincial town in Middle Ages: interdisciplinary research in South part of Chersonesus], *Materyaly po arheologii, istorii i etnografii Tavrii*, XV, 196 — 274.
- ROMANCHUK, A.Y., 1986, Hersones XII — XIV: istorycheskaya topografya [Chersones 12-14 cc: historical topography]. Krasnoyarsk: yzd-vo Krasnoyarskogo unyversyteta.
- ROMANCHUK, A.Y., 1999, Glazurovanaya keramyka pozdnevyzantyskogo Hersona: k voprosu o gybely goroda v XIII yly XIV v. [Glased pottery from Late Medieval Chersones: about the question about city distruction in 12 or 14 c], *Antychnaya drevnost y srednye veka*, 30, 187-202.
- ROMANCHUK, A.Y., 2002, Blyuda s izobrazhenyem konyh y peshyh voynov iz raskopok v Hersonese (sosudy tyipa «Zeuxippos ware») [Dishes with images of equitas and infantry men from excavation in Chersones («Zeuxippos ware» type vessels)], *Antychnaya drevnost y Srednye veka*, 33, 128-138.
- ROMANCHUK, A.Y., 2005, Nahodky glazurovanoj keramyky pozdnevyzantyskogo vremeny v Hersonese: mestnoe proyzvodstvo i ymport [Finds of glased Late Medieval pottery in Chersones: local production or import], *Polyvnaya keramyka Sredyzemnomorya y Prychernomorya X — XVIII vv.*, T.2, 93 — 109.
- RYZHOV, S.G., 2001, Srednevekovye zhylje kvartaly X — XIII vv. V Severnom rajone Hersonesa [Medieval residential quarter 10-13 cc in the Northern part of Chersones], *Materyaly po arheologii, ystorii y etnologii Tavrii*, Vyp. VIII, 290 — 312
- RYZHOV, S.G., 2005, Hudozhestvennaya keramyka XII — XIII vekov iz Hersonesa [Art pottery 12-13 cc from Chersones], *Polyvnaya keramyka Sredyzemnomorya y Prychernomorya X — XVIII vv.*, T.2, 62 — 69.
- SKAZKYN, S.D., 1986, *Kultura Vyzantii vtoraya polovyna VII — XII v.* [Bizantine culture in second part of 7 — 12 cc], M.: Nauka.
- SKAZKYN, S.D., 1991, *Kultura Vyzantii XIII — pervaya polovyna XV v.* [Bizantine culture 13 — first part of 15 cc], M.: Nauka.
- Spadshhyna Vizantijskogo Hersonesu [Heritage of Bizantine Chersones], 2011. Sevastopol — Ostin: Teleskop, Yn-t klassycheskoj arheologyy.
- STEPANENKO, V.P., 2000, Voennyi aspekt kulta Bogomateri v Vyzantyy (IX—XII vv.) [Military aspects of the cult of Our Lady in Bizantine (9-12 cc)], *Antychnaya drevnost v Srednye veka*, Vyp. 31, 198-221.

- STEPANENKO, V.P., 2000, Obraz svyatogo Georgyya-vsadnyka v Vyzantyskoy v drevnerusskoy sfragistike domongolskogo peryoda [Image of St. Georgius-equitus in Bizantina and Kyivan Rus sphragistics of premongol period], *Problemy ystorii Rosii*, Vyp. 3, 106-117.
- YAKOBSON, A.A., 1950, Srednevekovyi Hersones, XII-XIV vv [Medieval Chersones 12-14 cc], *MYA* 17.
- YAKOBSON, A.A., 1979, Keramyka y keramycheskoe proyzvodstvo srednevekovoy Tavryky [Pottery and its production in Medieval Tavria]. *Lenyngrad: Nauka.*
- ALEKSIC, M., 2007, Medieval sword. *Belgrad: Dedraplast.*
- D'AMATO, R., 2010, The Varangian Guard. *Oxford: Osprey Publishing Ltd.*
- D'AMATO, R., 2011, The war-mace of Bizantium. The 9th-15th c. A.D. new evidences from the Balcan rform the Collection of the World museum of the man, Florida, *Acta Militaria Medievalia VII*, 7-48.
- D'AMATO, R., 2010, The last marines of Bizantium: gasmoloui, izacones and prosalentae. A short history and a proposed econstruction their uniform and equipment. *Jornal of Mediterranean Studies*, Vol.19, 219-248
- FRANTZ, M.A., 1941, Akritas and the dragon. *Hesperia*, Volume 10, Issue 1, 9-13
- GROTOWSKI, P., 2010, Arms and Armour of the Warrior Saints: Tradition and Innovation in Byzantine Iconography (843–1261). *Netherlands: Brill.*
- LIVANOS, C., 2011, A Case Study in Byzantine Dragon-Slaying: Digenes and the Serpent, *Oral Tradition*, Vol. 26:1.
- MEGAW, A.H.S., 1989, Zeuxippus Warre, *Bizantine*, 259-266
- MORGAN, C.H., 1942, Cotinth XI: The Bizantine pottery. *Cambrige: Harvard University press.*
- PAPANIKOLA-BAKIRTIS, D., 1993, Cypriot Medieval Glazed Pottery: Answers and Questions, *Twenty-Fifth Jubilee Spring Symposium of Byzantine Studies*, 115-130.
- PAPANIKOLA-BAKIRTIS, D., 1998, Serres Ware, *Materials Analysis of Byzantine Pottery*, 135-143.
- PAPANIKOLA-BAKIRTIS, D., 1999, Bizantina glased ceramics. The art of sgraffito. *Athens, 1999.*
- PAPANIKOLA-BAKIRTIS, D., Coureas N., 2014, Kiprioth Medieval ceramics. Reconsidiration and new perspectives, *Niocosia: Livadiotis LTD.*
- ZALESSKAYA, V.M., La ceramigue byzantine de Chersonese du XII-XIII siecles, *BCH, Supl.XVIII*, pp. 142-149.

Зображення клинкової зброї на середньовічній кераміці Таврики

Дослідження клинкової зброї вимагає залучення різних типів джерел, зокрема, візуальних. Серед різноманіття носіїв зображень середньовічної клинкової зброї — керамічні вироби. Передбачувана схематичність малюнків певної мірою обмежує їхню інформативність, тим не менш, вони заслуговують на увагу. Яскравим прикладом є сюжетні малюнки на керамічному посуді Таврики XII-XIII ст. В даній статті представлені 17 артефакти, що були знайдені на території Кримського півострова, прикрашені малюнками, на яких присутня клинкова зброя. В усіх випадках зброя на керамічному посуді зустрічається в контексті зображень воїнів. Місцеві реалії у поєднанні з впливом загальноєвропейських тенденцій створювали сприятливий ґрунт для поширення військової тематики в мистецтві. В більшості випадків дослідники пов'язують їх з образами святих чи епічних героїв. На опрацьованих зображеннях зустрічаються мечі, шаблі та предмети, ідентифікація яких не може бути однозначною. Окрім того, нам вдалося виділити клинки специфічного типу,

синхронні аналоги яких в археологічному матеріалі знайдено не було. Для більшості знахідок верхню дату побутування можна визначити достатньо чітко, оскільки вони походять з шару руйнування Херсонесу 13 ст. Не дивлячись на те, що зброя промальована на зображеннях схематично, в деяких випадках є можливим зробити припущення щодо того, який саме тип намагався передати автор. Співставлення малюнків на кераміці з археологічними знахідками дозволяють робити деякі висновки щодо особливостей мілітарної традиції Візантії та Північного Причорномор'я XII-XIII сторіч. З огляду на брак археологічних знахідок зброї XIII сторіччя на території Таврики, тип джерел, про який іде мова, є вкрай важливим для зброєзнавчих досліджень. Окрім того, він представляє інтерес в широкому контексті вивчення середньовічної культури Середземноморського та Причорноморського регіонів.

Ключові слова: клинкова зброя, Середньовіччя, Північне Причорномор'я, кераміка, візуальні джерела

Kateryna Valentyrova, PhD student, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5213-8218>

Катерина Валентирова, аспірантка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)

Received: 28-12-2019

Advance Access Published: April, 2020